

УДК 323.3

© М. Ю. Куц, 2015

<http://orcid.org/0000-0001-5007-7688>

М. Ю. Куц

РОЛЬ КОНЦЕПТУ «РОЗУМІННЯ» У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Здійснено концептуалізацію поняття «взаємодія», розглянуто основні підходи до осмислення концептів «дія» та «взаємодія» у політологічному, соціологічному, філософському дискурсах. Констатовано, що розуміння є основою соціально-політичної взаємодії. Поняття розуміння, корелюючи з поняттям значимості, є невіддільним від процесу смислотворення. Відповідно, розуміння – це процес продукування смислів, який конструює ті чи інші сенси для учасників соціально-політичної взаємодії, у залежності від значимості та ціннісної наповненості певних взаємодій.

Ключові слова: взаємодія, соціальна взаємодія, соціально-політична взаємодія, розуміння, дія, соціологія розуміння.

М. Ю. Куц

РОЛЬ КОНЦЕПТА «ПОНИМАНИЕ» В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Осуществлена концептуализация понятия «взаимодействие», рассмотрены основные подходы к осмыслению концептов «действие» и «взаимодействие» в политологическом, социологическом, философском дискурсе. Констатировано, что понимание является основой социально-политического взаимодействия. Понятие понимания, коррелируя с понятием значимости, неотделимо от процесса создания смыслов. Соответственно, понимание – это процесс выработки смыслов, который конструирует те или иные смыслы для участников социально-политического взаимодействия, в зависимости от значимости и ценностной наполненности определенных взаимодействий.

Ключевые слова: взаимодействие, социальное взаимодействие, социально-политическое взаимодействие, понимание, действие, социология понимания.

M. Y. Kuts

ROLE OF CONCEPT «UNDERSTANDING» IN FORMING SOCIAL AND POLITICAL COOPERATION

Conceptionization of category «cooperation» is made, the basic approaches for the comprehension of concepts «action» and «cooperation» in politological, sociological, philosophical discourse is considered. It is established that understanding is basis of social and political cooperation. Concept «understanding», correlating with the concept «meaningfulness», is inseparably from the process of creation of senses. Accordingly, understanding is a process of making of senses, that constructs one or another senses for the participants of social and political cooperation, depending on meaningfulness and valued gap-fillingness of certain cooperations.

Key words: cooperation, social cooperation, social and political cooperation, understanding, action, sociology of understanding.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблематики соціально-політичної взаємодії обумовлюється насамперед посиленою динамікою соціальних процесів та новітніми викликами у політичному просторі сьогодення, зокрема, в політичному просторі сучасної України.

Аналіз актуальних досліджень. Поняття взаємодії досліджували багато теоретиків соціально-політичного дискурсу (Арістотель, М. Вебер, Г. Зіммель, Т. Парсонс, П. Сорокін та ін.). Одне з найвідоміших досліджень належить М. Веберу, який пропонував розглядати поняття соціальної дії з точки зору раціональної доцільності, що не завжди можливо застосувати при аналізі соціально-політичної взаємодії, зокрема, в українському політичному просторі, де часто набувають важливості ірраціональні чинники. Значимість певної події чи ситуації в політичному полі, ціннісно-культурні чинники, не вписуючись в коло раціональної доцільності, певним чином детермінують політичну дійсність. У цьому контексті набуває важливості категорія розуміння, крізь призму аналізу якої постає можливість осмислення причин та мотивів індивідів, які взаємодіють в соціально-політичному полі.

Мета статті полягає у визначенні ролі категорії «розуміння» у формуванні соціально-політичної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У широкому значенні під взаємодією переважно розуміють «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [12, с. 259]. Концепт взаємодії синонімічний поняттям «співдія», «співдіяння».

Цікавим є трактування поняття «дія» у давньогрецькій мові, зокрема, в текстах Арістотеля. З одного боку, концепт дії позначається терміном «energeia» (енергія). З іншого – це поняття описується за допомогою термінів «to poiein» (діяти), «praxis» (практика, діяльність). Тобто, вказується на практичну спрямованість дії. Також, концептуалізуючи поняття дії, Арістотель аналізує його як «ergon» (справа, діло). Слід зазначити, що поняття дії Арістотель розглядав достатньо ґрунтовно, вважаючи його однією із десяти категорій, завдяки яким можна класифікувати дійсність

матеріального світу. До таких категорій Арістотель відносив: 1) «сутність», 2) «скільки» (кількість), 3) «яке» (якість), 4) «по відношенню до чогось» (співвіднесеність), 5) «де» (місце), 6) «коли» (час), 7) «знаходитися в певному стані» (розташування), 8) «володіти», 9) «діяти», 10) «зазнавати дію» [1, 1b25].

Поняття дії корелює з поняттям часу: «якщо хтось вказує, наскільки тривалою є дія, він визначає її часом» [1, 5b5]. Тобто, темпоральні характеристики невід’ємні при концептуалізації категорії дії. Крім того, дія (*energeia*), згідно з Арістотелем, завжди спрямована на певну ціль: «якщо в русі закладена ціль, то він і є дією» [2, 1048b20]. Причому, рух – це дія незавершена. Також дія допускає і протилежність собі, і більший чи менший ступінь певного процесу дії [1, 11b].

Аналізуючи клас природних речей, Арістотель зазначав, що, з одного боку, вони включають у себе сутності (прості тіла), а – з іншого – їх дії та зазнавання дій (тобто, підпадання під дії). Під діями мається на увазі рух кожного з простих тіл (його складових), «причина яких – сила, внутрішньо притаманна самим [елементам]» [4, 298a30]. Дія того, що сприймається відчуттям, і дія самого відчуття є тотожними [2, 426a3], хоча буття їх не однакове (наприклад, звук у дії та слух у дії).

У соціологічному дискурсі соціальну дію переважно розглядають у двох взаємопов’язаних контекстах [17, с. 110]. З одного боку, під соціальною дією розуміють форму чи спосіб вирішення соціальних проблем, в основі яких лежить зіткнення інтересів основних соціальних сил у суспільстві. З іншого боку (у широкому контексті), під соціальною дією мають на увазі всяку акцію, що здійснюється соціальним суб’єктом задля забезпечення певних інтересів.

Фундаторами теорії соціальної дії є М. Вебер, Ф. Знанецький, Т. Парсонс та ін. У соціологічному дискурсі пріоритетним є вузьке розуміння соціальної дії як поведінки діючого суб’єкта, що орієнтована на інших суб’єктів та взаємодію з ними. Тобто, акценти сфокусовано на

інтерактивності соціальної дії. Соціальну дію можна розглядати як структурний процес, що включає «суб'єкти, що діють, власне дія, її джерела, орієнтація, умови і результати» [17, с. 110]. Класифікують соціальні дії у відповідності до певних критеріїв.

Поняття взаємодії тісно корелює з поняттям взаємовідносин. Арістотель виділяв три типи взаємовідносин: між окремими людьми, у спільнотах та державні взаємовідносини. Ефективні взаємовідносини між людьми, на думку Арістотеля, можуть встановлюватися лише на основі партнерських та дружніх стосунків [3, 1159b30]. Також такі відносини можуть встановлюватися між людьми, яких поєднують родинні зв'язки. Взаємовідносини між людьми є основою взаємовідносин у спільнотах. Державні взаємовідносини, згідно з Арістотелем, склалися заради того, щоб приносити взаємну користь, тоді як взаємовідносини у спільнотах спрямовані, щоб приносити часткову користь [3, 1160a15]. Отже, у цілому, всі взаємовідносини є частинами взаємовідносин у державі. Доречним у цьому контексті буде згадати точку зору Платона, який вважав, що справедлива дія лише настільки співвідноситься зі справедливістю, наскільки вона співвідноситься з прекрасним [14, 859e].

Аналізуючи поняття соціально-політичної взаємодії, звернемося до позиції Г. Зіммеля, який зазначав, що «в якості регулятивного світового принципу ми маємо прийняти, що все знаходиться з усім в якій-небудь взаємодії, що існують сили та відносини, що переходять туди і назад між кожною точкою і кожною іншою точкою світу» [9, с. 314]. Поняття взаємодії застосовується також щодо воюючих між собою держав. Разом з тим, зазначає Г. Зіммель, «поняття суспільства говорить про таку взаємодію, при якій діяльність заради власних цілей сприяє в той же час цілям інших» [9, с. 316].

У філософському дискурсі під соціальною взаємодією мають на увазі «вид безпосередніх або опосередкованих (зовнішніх або внутрішніх) стосунків, зв'язків, що існують у суспільстві» [20, с. 128]. Можна виділити

два базових рівні прояву соціальної взаємодії – міжособистісний (або мікросоціальний) та суспільний (або макросоціальний).

Соціальна взаємодія, як зазначає Л. Сорокіна, – це «система взаємозумовлених, взаємозалежних соціальних дій, в яких дія одного суб'єкта є і причиною, і наслідком дій іншого суб'єкта» [19, с. 57]. Суспільне життя ґрунтується на соціальній взаємодії, оскільки вона формує відносини між людьми, між соціальними групами тощо. Основою соціальної взаємодії виступають соціальні дії, які є орієнтованими на інших суб'єктів.

На думку П. Сорокіна, у соціальній взаємодії слід виділити такі елементи: суб'єкти взаємодії; їхні соціальні очікування та цілеспрямованість діяльності [18]. Концепт обміну стає центральним при розумінні соціальної взаємодії, за якої відбувається обмін інформацією, знаннями, матеріальними благами чи ресурсами тощо. Т. Парсонс акцентував увагу на ключових аспектах соціальної дії, що сприяють інтегрувати такі дії та формувати соціальну взаємодію: це, насамперед, соціальні норми, що детермінують певні соціальні ролі [13].

У сфері політики під взаємодією політичних сил мається на увазі «сукупність відносин, зв'язків між політичними силами як суб'єктами політичного процесу, форма політичної комунікації, що передбачає свідомий і цілеспрямований взаємовплив з метою реалізації інтересів і цілей, розв'язання політичних проблем і суперечностей» [16, с. 62]. Під взаємодією політичною у політологічному дискурсі переважно розуміють «взаємний вплив різних політичних суб'єктів у процесі їхньої політичної діяльності» [15, с. 46]. У цьому контексті політична взаємодія вважається необхідною передумовою для повної реалізації функцій політичної системи, яка покликана визначати характер політичного розвитку і темпи політичного прогресу. Специфікою політичної взаємодії є керованість цього процесу, що детерміновано співвідношенням інтересів та цілей суб'єктів політичного поля. Політична взаємодія проявляється найчастіше в таких формах:

консенсус, гегемонія, погодження, контроль, конфлікт, нейтралізація, співробітництво та ін.

Одне з найвідоміших досліджень поняття взаємодії належить М. Веберу. Концепт дії, зазначав М. Вебер, виступає специфічним об'єктом для соціології розуміння. Адже людській дії притаманний певний сенс, оскільки вона виражає ставлення до тих чи інших явищ з розумінням. Доволі важливими для соціології розуміння будуть, по-перше, саме ті людські дії, які співвідносяться з діями інших людей завдяки суб'єктивному сенсу, який вкладається у розуміння конкретної дії кожним індивідом. По-друге, такі людські дії набувають визначеності у середовищі всіх учасників саме завдяки осмисленому співвіднесенню їх кожним індивідом. По-третє, означені людські дії піддаються розумінню, виходячи з означеного сенсу, який суб'єктивно передбачався кожним з учасників [7, с. 106]. М. Вебер підкреслює, що сенс – це певне уявлення про те, для чого або чому ця дія відбувається, це певне його усвідомлення та спрямованість.

Разом з тим, М. Вебер переважно пропонував розглядати поняття соціальної дії з точки зору раціональної доцільності [5], що не завжди можливо застосувати при аналізі соціально-політичної взаємодії, зокрема, в українському політичному просторі. Крім того, з точки зору соціологічної теорії М. Вебера не зовсім зрозуміло, яким чином індивідуальні поведінки поєднуються в соціальні інституції.

Прихильник розуміючої соціології, заснованої на інтроспективному методі (пізнання свідомості людини), М. Вебер наголошує: пізнати соціальну дію людини – значить вивести з її свідомості цілі, мотиви, інтереси та точки зору. Не розуміючи цього, ми не зможемо зрозуміти, чому індивід здійснює ті чи інші дії.

Саме концепт «розуміння» (Verstehen), згідно з М. Вебером, є засадничим при розгляді окремого індивіда та його дії. У цьому контексті індивіда можна сприймати як певну первісну одиницю, своєрідний «атом», який виступає єдиним носієм осмисленої поведінки [6, с. 117].

Отже, категорія розуміння обрана нами для осмислення причин та мотивів індивідів, які взаємодіють в соціально-політичному полі.

Для соціології розуміння в якості певного ідеального типу стосовно емпіричної поведінки виступає об'єктивна раціональна правильність [6, с. 115]. При розгляді «неправильних типів» поведінки набуває важливості поняття «значимості». У цьому разі вирішальну роль відіграє дистанція між певним «неправильним типом» поведінки та тим, що вважається «значимим» [6, с. 116].

Якщо ідеальний тип утворено із зрозумілих для осмислення зв'язків, то він вважатиметься «значимою» нормою. Власне кажучи, «якою ж мірою саме правильний тип доцільно розглядати як ідеальний, залежить тільки од відношення до цінності» [6, с. 116]. Для соціології визначальним принципом дослідження стає виявлення домінантних уявлень людей про «сенса» та «значимість» тих чи інших явищ.

Слід зазначити, що концепт «розуміння» – ключове поняття герменевтики. Виникнення терміну «герменевтика» (з грец. ερμηνεύειν – тлумачити) пов'язане з іменем Гермеса – одного з богів грецької міфології. Гермес вважався оповісником волі богів, він розтлумачував божественну волю для когорти непосвячених. Саме тому герменевтика – це наука про розуміння текстів, ситуацій, явищ тощо.

Поняття розуміння набуло всебічного розгляду у філософській герменевтиці Г.-Г. Гадамера, який вважав, «що зрозумілим буде лише те, що дійсно являє собою викінчену смислову спільність» [7, с. 273]. Тобто, Г.-Г. Гадамер пов'язував розуміння зі створенням сенсів.

На думку Г.-Г. Гадамера, етапу розуміння передуює так зване «передбачення завершеності» – формальна передумова, яка скеровує розуміння інтерпретатора у певне русло. Основою для «передбачення завершеності» стають окремі попередні судження чи точки зору, які стають певним фільтром для оцінки тих чи інших явищ, подій, текстів тощо.

Звернемось до поняття «герменевтичне коло», яке було введено Г.-Г. Гадамером. Це поняття цікаве тим, що презентує кругову структуру розуміння. Згідно з принципами герменевтичного кола «ціле треба розуміти, виходячи з часткового, а часткове – виходячи з цілого» [7, с. 270]. Одним із прикладів ілюстрації застосування герменевтичного кола може стати аналіз іншомовного тексту. При перекладі такого тексту постає необхідність одночасного розуміння і цілого (яке проблемне поле суспільного буття висвітлює цей текст), і часткового (тлумачення окремих слів).

Представник наукової школи «філософія життя» В. Дільтей, розподілив науки на два класи – «науки про дух» та «науки про природу», виділивши щодо них, відповідно, дві методологеми: «розуміння» та «пояснення» [10, с. 209]. На думку В. Дільтея, для «наук про природу» характерне *пояснення* даних зовнішнього досвіду. Натомість, «наукам про дух» притаманне *розуміння* духовної цілісності [8, с. 215]. В означеному контексті, сутність «розуміння» полягає в конструюванні сенсів певної події, явища тощо. Специфіка стратегії «пояснення» обумовлюється використанням уже наявних знань задля отримання нових знань.

Як зазначалося, у М. Вебера розуміння пов'язане з раціональною доцільністю. Згідно з концепцією Л. фон Мізеса, найбільш важливі цілі людського існування не піддаються раціональному аналізу. На його думку, діяльність – це поведінка, яка спрямовується актами вибору. Під поняттям вибору мається на увазі відбір певного способу поведінки із усіх наявних варіантів та відмова від альтернативних варіантів [11, с. 20]. Людина у своїй діяльності обирає а) кінцеві цілі, б) звичайні цілі, в) засоби для досягнення цілей. У цілому, соціальна взаємодія для індивіда стає засобом досягнення його цілей. Слід зазначити, що насамперед індивід вибирає кінцеві цілі, після чого здійснює вибір засобів для досягнення цих цілей. Проміжні цілі (звичайні цілі) постають у процесі діяльності під час реалізації тих чи інших засобів для досягнення цілей.

При виборі кінцевих цілей «реакцію людини визначають ціннісні

судження, а в частині вибору засобів – весь корпус вчень праксеології та технології, які вона має у своєму розпорядженні» [11, с. 211]. Тобто, в основі кінцевих цілей лежать ціннісні судження. Натомість, засоби, що обираються задля досягнення цих цілей – це технічні рішення, які оцінюють, виходячи з їхньої здатності створювати певні ефекти. Вибір кінцевих цілей, будучи залежним від суб'єктивних ціннісних установок окремих людей, не підлягає раціональному осмисленню. Такий вибір, в означеному контексті, є суто ірраціональним [11, с. 195]. Раціональному дослідженню піддаються лише засоби для досягнення кінцевих цілей та звичайні, тимчасові цілі.

Порівнювати з точки зору раціональної доцільності можна лише звичайні людські цілі та засоби для досягнення цілей, оскільки їхній вибір є справою розуму. Стосовно кінцевих цілей майже неможливо виявити раціональну доцільність, оскільки такі цілі, будучи детерміновані ціннісними судженнями, є справою душі чи волі. Таким чином, приходимо до цікавого висновку щодо меж застосування моделі ідеального типу (раціонально-доцільного) М. Вебера у дослідженні соціальної взаємодії. Означена модель застосовна при аналізі звичайних цілей та засобів для досягнення цілей. При аналізі ціннісних суджень варто використовувати інші методологічні засоби.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, значимість ціннісних суджень полягає в тому, що вони є джерелом людських дій. У цьому контексті набуває важливості виявлення змістовного наповнення ціннісних суджень індивідів, які взаємодіють між собою, спосіб упорядкування їхніх цінностей на власній шкалі пріоритетів. Поняття розуміння корелює з поняттям значимості, тобто концепт розуміння невіддільний від процесу смислотворення. Таким чином, розуміння – це процес продукування смислів. Саме розуміння є основою соціально-політичної взаємодії, продукуючи ті чи інші сенси для учасників взаємодії, у залежності від значимості та ціннісної наповненості певних взаємодій. Для забезпечення взаєморозуміння необхідна співпричетність кожного, усунення ієрархії в парадигмі владних відносин, можливість для кожного брати участь

у діяльності соціуму, не завдаючи шкоди іншим і не відчуючи утиснення з боку інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Категории / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1978. — Т. 2. — 687 с. — С. 51—90.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1976. — Т. 1. — 550 с. — С. 63—521.
3. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с. — С. 53—294.
4. Аристотель. О небе / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1981. — Т. 3. — 613 с. — С. 263—378.
5. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. ; / сост., общ. ред. и предисл. Ю. Н. Давыдова]. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілий]. — К: Основи, 1998. — 534 с.
7. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Ганс-Георг Гадамер ; [пер. з нім.]. — К. : Юніверс, 2000. — Т. I : Герменевтика I : Основи філософської герменевтики. — 464 с.
8. Дильтей В. Собрание сочинений : В 6 т. / Вильгельм Дильтей ; [пер. с нем. / под общ. ред. А. В. Михайлова, Н. С. Плотникова]. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2000. — Т. 1 : Введение в науки о духе / [пер. с нем. под ред. В. С. Малахова]. — 764 с.
9. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Георг Зиммель // Избранное. Том 2. Созерцание жизни / Георг Зиммель ; [пер. с нем.]. — М. : Юрист, 1996. — 607 с. — С. 301—465.
10. Куц Г. М. Стратегіями „розуміння” і „пояснення” в політичних науках: евристичність методологічної інтеграції / Г. М. Куц // Нова парадигма : Журнал наук. праць / Гол. ред. В. П. Бех. — Вип. 65. — Ч. 2. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — 333 с. — С. 206—212.
11. Мизес Л. фон. Теория и история. Интерпретация социально-экономической реальности / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ.]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 295 с.
12. Новий тлумачний словник української мови : У 4-х томах / [уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. — К. : Вид-во „Аконіт”, 1999. — Т. 1 : А—Є. — 912 с.
13. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс ; [пер. с англ.]. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
14. Платон. Законы / Платон ; [пер. с древнегреч. А. Н. Егунова, С. П. Кондратьева, С. Я. Шейнман-Топштейн и др. / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Мысль, 1999. — 832 с.
15. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібн. для студентів вищ. навч. закладів / [відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін ; упорядн. В. П. Горбатенко, А. Г. Сапrikін]. — К. : Генеза, 1997. — 400 с.
16. Політологія : навч. енцикл. словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. — Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. — 779 с.

17. Ручка А. Дія соціальна / А. Ручка // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. — К. : Академвидав, 2008. — 456 с. — С. 110.
18. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин ; [пер с англ., ред., сост. А. Ю. Согомонов]. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
19. Сорокіна Л. Взаємодія соціальна / Л. Сорокіна // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. — К. : Академвидав, 2008. — 456 с. — С. 57.
20. Філософський словник соціальних термінів / [під заг. ред. В. П. Андрущенко]. — Київ—Харків : Корвін, 2002. — 672 с.